

Проф. др Петар Стојаковић

Одсјек за психологију

Филозофски факултет, Бања Лука

УДК: 37.015.3

ИСБН 978-86-7372-191-0, 19 (2014), п.447-463

Оригиналан научни рад

ИНДИВИДУАЛИЗАЦИЈА УЧЕЊА И НАСТАВЕ КАО ПРЕТПОСТАВКА ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ КВАЛИТЕТА ВАСПИТНО-ОБРАЗОВНОГ РАДА СА ДАРОВИТИМА

Овај рад је написан у част јубилеја академикиње проф. др Босилке Ђорђевић која се више од пола вијека бави научним истраживањима индивидуализације рада са даровитом дјецом и ученицима. Овај чланак се углавном базира на кориштењу и анализи резултата истраживања и објављених научних студија академикиње проф. др Босилке Ђорђевић. Рад је презентован на 19. округлом столу посвећеном даровитима на тему: *Даровити и квалитет образовања*, Вршац, 28. јуна 2013.

Увод

Одувијек је постојало интересовање за проучавање разлика у способностима и особинама личности код људи. Поготово се рано дошло до сазнања да су даровити и креативни појединци највеће благо сваког друштва. Још су стари народи (Египћани, Кинези, Грци, Јевреји, Индуси) уочавали њихов значај за укупан развој људске заједнице. О томе имамо свједочанства и у најстаријим записима о човјечанству, па чак и у бајкама и легендама, и у свим важнијим религијским доктринама и књигама. И у Библији је то честа тема. О томе најљепше говори апостол Павле у својим посланицама кад спомиње духовне дарове које поједини људи имају. Он каже да не можемо бити сви учитељи, да немамо сви дар за исцељење, да немамо сви дар или способност за прорицање, или дар за говорништво итд. Овим се јасно постављају начела да сваки рад треба да буде усклађен са даровима које неки појединац има. Само на тај начин се може наћи душевни мир и равнотежа личности. Овим се постављају начела индивидуалних разлика међу људима и да те разлике треба уважавати приликом обављања неког посла или избора занимања. Апостол Павеле јасно каже да највећи број људи има дар за нешто (само је то потребно увидјети или открити и помоћи да се тај дар развије), а понеко може да има и више духовних дарова. *И да се нико не љути, каже он, јер онај који има мање духовних дарова мање ће и зноја пролити и мање одговорности имати. Онај ко има више духовних дарова и већу одговорност има, и више ће зноја пролити да се ти дарови испоље и развију даље на корист свих.* Што је још важније, он јасно каже да се те духовне благодати или духовни дарови требају и даље умножавати и да свако има одговорност у томе, тј. да онај ко је добио више дарова има и одговорност да их бар још толико и

развије. Дакле, онај ко је добио два или три духовна дара, дужан је и одговоран да још толико нових дарова стекне својим радом и да то стави на корист и добробит свих. Што више духовних дарова неко задобије тим је и његова одговорност већа да и још толико и умножи и да све то буде од користи за све. Ове чињенице из Библије и најстаријих записа о човјечанству су наведене само како би се истакла вјечита актуелност сазнања и интересовања за способности и особине личности даровитих.

Од наших аутора, аутора екавско-ијекавског говорног подручја српског језика, научним истраживањима о даровитима највише се бавила академикиња проф. др Босилка Ђорђевић. Овај рад је, управо, и посвећен њеном доприносу научним истраживањима даровитости код нас. Простор нам не дозвољава да говоримо о њеном цијелом опусу научних истраживања, те смо принуђени да говоримо само о њене три објављене научне студије, од десетине објављених у тој области. Сви њени научни радови, не само да нам нуде нове научне чињенице, већ и отварају нова поља истраживања. И управо резултати њених истраживања нам говоре да су неисцрпне теме за научна истраживања људских способности. И цијели њен научни рад је један отворен систем који увијек даје простора за нове хипотезе и нова истраживања о подстицању и развијања даровитости и креативности. И увијек ће тако бити, тј. увијек ће бити интересовања за проучавање индивидуалних разлика у способностима и особинама међу људима, посебно међу ученицима свих узраста, како би се водило рачуна о тим разликама, у смислу да се сваком појединцу омогући оптималан развој путем ефикасне индивидуализације наставе и васпитнообразовног рада у цјелини. Зато и није случајно да је ово интересовање за истраживање и уважавање разлика у способностима и особинама личности код људи увијек актуелно и савремено, а у будућности ће бити још и више, јер се то питање директно односи и на питање слободе личности. Не може неко бити у потпуности слободан, ако се не уважавају његове способности и особине личности, и ако не ради посао који је у складу са његовим потенцијалима.

Већ је речено да се веома давно дошло до сазнања да су даровити и креативни појединци највеће благо сваког друштва. Још су стари народи (Кинези, Грци, Египћани, Индуси, Јевреји) уочавали њихов значај за укупан развој и напредак људске заједнице. Посебно снажну подршку оваква сазнања су добила у 20. вијеку, а нарочито послје другог свјетског рата, када и започиње озбиљнији и научнији приступ изучавању и третману даровитости и креативности. Исто тако, иако се зна да је досадашњи напредак човјечанства постигнут захваљујући, углавном, даровитим и креативним појединцима, парадоксална је чињеница да се друштво није могло током читавог једног миленија навикнути на такве изузетке. *Зашто је то тако?* – питали су се многи. Је ли то, можда, и због тога што само изузеци и ријетки појединци имају способност да виде смисао у бесмислицама обичног човјека и да успостављају одговарајући ред ствари у нерјешивом нeredу за већину? Интересантно је пратити кроз историју како су даровити и креативни

појединци били прихваћени од стране просјечних, али бројнијих чланова друштва у различитим епохама.

Чињенице из биографија великих научника и проналазача нам говоре да је мало таквих појединаца, без обзира о којој је друштвено-економској формацији ријеч, који нису бар један дио свог живота обиљежили жртвеним карактеристикама само да би унаприједили људски род. Напријед наведене двије врсте, на први поглед супротних чињеница, само су два лица исте појаве – све што је различито већина тешко прихвата и супротставља му се. Могло би се чак рећи да је досадашњи развој друштва у цјелини био на неки начин у завјери против људске природе и индивидуалности, јер је истицана усклађеност као врлина и сигурност се тражила у сличности, а одступање је доносило несигурност и прогон.

Све је ово још више актуелно и данас ако се запитамо колике су штете и по друштво и за појединца уколико се даровитост не подстиче и не подржава. Мали је број даровитих појединаца који успијевају да преброде све препреке и личне развојне кризе у односу на оне којима то не полази за руком, ако живе у атмосфери неразумијевања, страха и неприхваћености. То је не само лична трагедија таквих појединаца, већ и трагедија људске заједнице у цјелини. Јер, колико ли је остало неоткривених изума, непронађених лијекова за најтеже болести, ненаписаних соната и књижевних дјела – само зато што су такви појединци у једном одређеном критичком периоду свога живота остављани сами и завршавали свој живот несхваћени, неприхваћени и одбачени.

Из тих разлога бригу за даровите преузимају и све бројнија удружења, чија се улога састоји не само у пружању конкретне подршке даровитим и креативним појединцима, већ и у погледу охрабривања и давања конкретне подршке теоријском и истраживачком раду у тој области. Тако, на примјер, у САД је још 1954. основано такво друштво са називом: „The National Association for Gifted Children”. Слична национална друштва формирају се и у другим земљама што је и довело и до оснивања „Свјетског савјета за надарену и талентовану дјецу” (1975): „The World Council for Gifted and Talented Children”. Према свом Статуту ово тијело има сљедеће циљеве и задатке:

- усмјеравање свјетске пажње на даровиту и креативну дјецу и на њихове драгоцјене потенцијале, што би служило развоју човјечанства;
- иницирање, вођење и подржавање истраживања о суштини даровитости и креативности, подстицање развоја даровите дјеце, као и објављивање добивених резултата у тој области;
- окупљање људи из цијелог свијета заинтересованих за даровитост и креативност ради размјене идеја и искустава;
- придобијање надлежних да у редовним образовним програмима обрађају пажњу категорији даровите и креативне дјеце;
- прибављање материјалних средстава за континуирано праћење и унапређивање метода, облика и средстава рада са даровитом и талентованом дјецом.

Савјет сваке друге године организује о даровитима тематске свјетске конференције. Након тога јавила се и потреба за оснивањем одговарајуће европске асоцијације, што је и учињено 1987. године приликом одржавања симпозија на тему: „Надарена дјеца Европе”, на Универзитету у Утрехту. Тада је основан: „The European Council for high Ability” (ЕСНА).

Програм рада ЕЦХА углавном подржава све оно за шта се залаже и Свјетско вијеће за надарену дјецу и омладину, а уз то има и задатак да повезује активности националних удружења за надарене у Европи. ЕЦХА- је већ одржала неколико таквих конференција. Прва је била у Цириху 1988. године на тему „Надареност и европске перспективе”. Друга европска конференција о даровитости одржана је у Будимпешти (1990) на тему: „Високе способности и промјене у источној Европи”. Најновија је одржана у Порту (Португалија), од 14. до 16. октобра 1996. године, чији је садржај и циљ био да се у јавности манифестује свијест о даровитој дјечи и великим индивидуалним разликама међу њима и у односу на осталу дјецу у популацији. Указано је и на значај унапређивања знања о даровитости и развијање ставова поштовања и спремности за пружање подршке на право, да се буде различит од већине и просјeka, да се боље упознају различита истраживања о даровитости и креативности и значајне варијабле које утичу на развој даровите дјече и младих, да се ради на томе да се школа и породица као и друштво у цјелини више информишу о различитим проблемима са којима се сусрећу даровита дјеца – како би им се на вријеме пружила одговарајућа помоћ и подршка. На том скупу су разматране и следеће теме: однос способности и особина личности, обogaћени програми за даровите ученике, креативна настава и образовање за креативност, подизање квалитета наставе за све категорије ученика итд. Све већи број савремених аутора у својим радовима и истраживањима баве се интелектуално даровитом дјецом која доживљавају неуспјех у школи. Једно од првих и значајниих истраживања у тој области обавила је Irene Impellizzeri још давне 1961. године. Она је својим истраживањима обухватила 4.900 ученика средњих школа од којих је скоро половина имала тако ниске резултате у учењу да је доведен у питање и њихов даљи наставак школовања. Из тог целокупног узорка издвојена је група од 255 веома способних и интелектуално даровитих, али са slabим резултатима у учењу и slabим школским постигнућем. У том истраживању је нађено да је узрок њиховог неуспјеха био повезан са следећим факторима: слаба мотивација и слаби услови рада (30% испитаника); снажно наглашене ситуационе реакције као што су болест, проблеми са наставницима и слично (10% испитаника); релативно озбиљни неуротични проблеми (50% испитаника); тежи проблеми као што су депресија и делинквентно понашање, што захтијева посебну бригу (10% испитаника). Проблемима школског неуспјеха даровитих ученика код нас се најсистематичније бавила проф. др Б. Ђорђевић.

Резултати тих њених истраживања објављени су у научној студији *Даровити ученици у (не)успех* (Београд, 1998). У тој својој научноистраживачкој студији ауторица др Босилка Ђорђевић говори о

даровитости и својствима даровитих, даровитим ученицима и неуспјеху, узроцима неуспјеха даровитих ученика, о породици и школи и даровитим неуспјешним ученицима итд. На узорку од преко 1.100 ученика шестог и седмог разреда из Београда, Ужица, Јагодине, Врања и Призрена, добијени су подаци од непроцјењиве вриједности за проблем о коме се говори. Резултати овог обимног истраживања су се односили на идентификацију потенцијално даровитих ученика, породичне прилике ученика, здравље ученика, изостанке са наставе, мишљење ученика о властитом раду и учењу, учешће ученика у активностима изван наставе и школе, односима наставник – ученик, како ученици виде себе и своје способности и особине личности, о њиховим тешкоћама и жељама, њиховом успјеху у школи итд. Укратко, најважнији закључци овог сериозног истраживања су сљедећи:

- Потврђена је главна хипотеза истраживања да сви одлични ученици нису даровити, а међу онима који не постижу запажене резултате у школском раду и учењу има и даровитих.

- Потенцијално даровити у овом истраживању су они ученици чији су резултати на тесту способности ушли у 20% са врха ранг-листе. Таквих је било 221 од 1.085 испитаних ученика.

- Поред откривања даровитих помоћу тестова способности, даровите ученике су процјењивали и њихови наставници и вршњаци из одјељења. Процјена вршњака показује да се они боље познају међусобно него што их познају наставници. Преовлађујући критериј за процјену најспособнијих ученика и код наставника и код ученика био је школски успјех. Као најспособнијем у „значајном” и „средњем” степену, наставници су процијенили 12%, а ученици 14% ученика чији је резултат на тесту способности испод 79. перцентилног ранга.

- Својства на основу којих су процјењивани најспособнији ученици, показала су да и наставници и вршњаци из одјељења знају по којим се својствима разликују најспособнији од осталих ученика. У том погледу, између наставника и вршњака има сличности, али и разлика, што се могло и очекивати. Наставници су на прва два мјеста у ранг-листи својстава изнијели да су „вриједни и пажљиви на часу” и да „брзо схватају”. Ученици су изнијели иста својства, само су им замијенили мјеста. Наставници више цијене ревност у учењу, добро памћење и добре идеје и самосталност у закључивању. Ученици више од наставника цијене сналажљивост.

- Налази су показали да пол ученика нема утицаја на даровитост и њене манифестације и није потврђена хипотеза о утицају пола на даровитост.

- Потврђени су и налази других истраживача о културно-образовним условима у породици. Даровитији ученици имају образованије родитеље од родитеља осталих ученика. Такође, и разлике у образовању између очева и мајки најспособнијих и осталих ученика статистички су значајне. И ово истраживање је показало повезаност културно-образовног нивоа породице и ширег успјеха њихове дјеце.

- Број дјеце у породици није имао утицаја на постигнућа ученика на тесту способности и није утврђена разлика која је статистички значајна.

- За неадекватан успјех неких даровитих ученика није значајно у ком мјесту или граду живе, пошто нису утврђене разлике према градовима које су статистички значајне. Неуспјех даровитих ученика не зависи од тога гдје и у ком мјесту живе, већ у којој и каквој породици живе и у какву и коју школу иду.

- Узраст ученика у овом испитивању није фактор који утиче на неадекватан успјех неких даровитих ученика.

- Налази овог истраживања потврдили су налазе других истраживача према којима су дјевојчице прилагодљивије и вредније у раду и учењу.

- Као група, најспособнији ученици се знатно разликују у погледу образовања оца и мајке од осталих ученика. Успјешни даровитији ученици имају образованије очеве од неадекватно успјешних даровитих. За мајке успјешних и недовољно успјешних даровитих ученика није утврђена разлика која је статистички значајна. За недовољно успјешне даровите ученике значајнији је отац и његова укупна улога у породици, него мајка. Улога оца и његов ауторитет и брига о дјечи и породици за дјечаке су на овом узрасту значајнији него улога мајке.

- Здравље ученика је незаобилазан фактор у разматрању успјеха и неуспјеха свих ученика. Подаци школских љекара показују да су ученици из прве групе (најспособнији) слабијег физичког здравља од осталих ученика (ученика друге групе) и та разлика је статистички значајна. Кад се ради о здрављу успјешних и неадекватно успјешних даровитих ученика, нађена је разлика у поремећајима говора код недовољно успјешних даровитих која је статистички значајна. Здравствене сметње које, по мишљењу ученика, утичу на њихов школски успјех, веће су код недовољно успјешних даровитих ученика и ту је разлика статистички значајна. Недовољно успјешни даровити ученици имају слабије здравље од успјешних даровитих, што може да представља један од фактора њиховог неуспјеха.

- Школски успјех ученика утиче на њихове односе са родитељима. Према мишљењу ученика, како се могло и очекивати, више је задовољних родитеља даровитих ученика, него родитеља осталих ученика и ова разлика је статистички значајна. Недовољно успјешни даровити ученици су изложени двоструком притиску родитеља: због успјеха, а потом и због понашања.

- Поред учења, за ученике су важне и ваннаставне активности које могу да задовоље неке њихове потребе и интересовања. У овим активностима више су били ангажовани даровити од осталих ученика и разлика је статистички значајна.

- Сви ученици, и даровити и остали, сматрају да је школски успјех нешто за шта се вриједи трудити и у томе нема разлика међу њима. Бољи школски успјех по њиховом мишљењу важан је зато што ће касније обезбиједити бољи живот, омогућити упис у бољу школу, затим због стицања знања и стручних квалификација, што човјек себе више цијени и што га други више цијене.

- Објашњење о односу наставници – ученици у великој мјери се види на основу мишљења ученика о томе какве ученике наставници више воле.

Наставници, прије свих, воле мирне и послушне ученике, без обзира на то да ли су даровити или су само вриједни. По њиховом мишљењу, сасвим слабо „пролазе” ученици са неуобичајеним и оригиналним идејама. Чак су и слабији, али вриједни и мирни ученици, испред њих. Са своје стране, наставници су изнијели тешкоће које они имају са ученицима: нередовно и кампањско учење, незаинтересованост за наставу, недисциплина у одјељењу, проблеми у породици ученика, неоправдано изостајање, сукоб са вршњацима, арогантно понашање, бјежање са часова итд. Према свему нађеном, односи наставници – ученици су у озбиљној кризи, која има различите узроке, како оне који се односе на наставу и рад школе, тако и оне који се односе на учење и понашање ученика.

Кад говори о педагошким импликацијама резултата овог истраживања, онда аутор предлаже:

- Садашњи и будући наставници требало би да добију више знања о феномену даровитости и њеном манифестовању, као и о својствима даровитих ученика, да би васпитно-образовни рад са њима био успјешнији, како у настави тако и у ваннаставним активностима.

- Школа не морала поклонити више пажње развијању међусобног повјерења и поштовања између наставника и ученика и развијању опште повољне климе у разреду и школи. У том смислу наставнике би требало више поучити у томе како се ствара и развија повољна разредна клима и како се постижу пожељнији педагошки односи наставника и ученика.

- За успјех у јединственој основној школи неопходно је прилагођавање наставе и програмских захтјева могућностима и потребама ученика. То подразумијева примјену индивидуализованог или диференцираног приступа свим ученицима, а посебно неуспјешним даровитим. Овакав приступ захтијева и припрему наставника за индивидуализовану и диференцирану наставу и рад са ученицима.

- Већу пажњу треба поклањати психолошко-педагошкој служби у школама. Психолози и педагози могу знатно да допринесу реализацији диференциране наставе и диференцираном приступу у рјешавању недовољног успјеха ученика, а посебно неодговарајућег успјеха неких даровитих ученика. Психолози и педагози су у положају да добро упознају ученике, њихове могућности и евентуалне сметње за успјешан рад и понашање. Посебно могу да успјешно и благовремено открију даровите ученике и допринесу њиховом укупном и адекватном педагошком третману.

- Школа и наставници треба да поклањају већу пажњу васпитању ученика у правцу развијања њиховог позитивног самопоимања, самопоштовања, осјећања достојанства и властите вриједности, као и других својстава која чине основу личности. Исто се односи на родитеље ученика.

- Важна је сарадња и са школским љекарима, који обављају редовне љекарске прегледе и прате и воде рачуна о здрављу ученика.

- Налази овог, као и других истраживања код нас, указују на потребу темељног разматрања плана и програма основне школе како би укупни исходи базичног образовања и васпитања били ефикаснији. Посебно треба размотрити

број предмета и одговарајуће програме у оквиру тих предмета и наћи рјешења која ће одговарати савременим захтјевима и потребама, али која ће бити и у складу са узрастом и могућностима ученика. Овдје смо говорили само о три научноистраживачке студије које се најдиректније односе на квалитет рада и образовања даровитих.

Истраживања проф. др Босилке Ђорђевић о индивидуализацији наставе као претпоставци унапређења квалитета образовања даровитих

Ако се узму у обзир разлике у способностима и особинама личности ученика у оквиру једног разреда, тешко је наћи два ученика који исте садржаје уче на исти начин, истом брзином и ефикасношћу. Свако од њих је формирао свој индивидуални стил учења, који се очитује и у томе да неки од њих ефикасно уче путем читања и експериментисања, други путем слушања, трећи путем дјеловања, рада, активности и експериментисања.

Новија испитивања у области когнитивних стилова и стилова за учење показују да је немогуће извршити ефикаснију индивидуализацију наставе и учења за све категорије ученика, ако се не узимају у обзир и резултати најновијих испитивања у тој области. Истовремено, савремена истраживања све чешће постављају питања оптималне индивидуализације наставе и васпитно-образовног рада у цјелини, и то за све категорије ученика, гдје сваки ученик има шансу да напредује према својим могућностима. Ту се истиче принцип поштовања и уважавања индивидуалних разлика у способностима и особинама личности код ученика. Ово је потребно и због тога што се већ одавно дошло до сазнања да календарски узраст није прецизан нити поуздан показатељ способности за учење.

Учитељи, педагози, психолози и љекари истичу да међу дјецом која, на примјер, тек полазе у школу, постоје већ на самом почетку значајне разлике и у нивоу развијености способности за учење, емоционалној и социјалној зрелости, нивоу развијености радних навика и начина учења. Ако се томе још дода да се разлике у менталној развијености и развијености способности за учење повећавају са узрастом и у оквиру групе ученика истог календарског узраста, онда читава ствар постаје још тежа и сложенија, јер све то могу још више појачати и различити спољни фактори. На примјер, међу ученицима од десет година старосне доби могу да се нађу и они чија ментална развијеност и развијеност способности за учење одговара просјечној развијености седмогодишњег дјетета у том погледу. Али исто тако у тој групи десетогодишњака могу се наћи и они чија ментална развијеност и развијености способности учења одговара календарском узрасту петнаестогодишњака. Јасно је, дакле, да ученици једног одјељења, чије се способности за учење доста разликују, неће моћи под једнаким условима подједнако успјешно пратити исту наставу, па ни показивати одговарајући успјех у знању и развоју својих способности учења до оптималне границе.

Значај диференцијације наставе

Напријед наведене разлике међу ученицима исте календарске доби (у погледу опште менталне развијености, развијености мотива учења, нивоа развијености радних навика, способности учења и опште емоционалне и социјалне зрелости), јасно су поставиле захтјев за диференцијом наставе и индивидуализацијом васпитно-образовног рада како би школа могла да реализује циљеве које друштво поставља. У реализацији те идеје посебну улогу имају допунска, додатна и продужна настава, као и различити видови слободних активности и индивидуализација васпитно-образовног рада у оквиру редовне наставе итд.

Допунска и продужна настава намијењене су за ученике који имају потешкоћа у праћењу редовне наставе из одређене области те зато знатније заостају. Али како је тренутно стање у већини наших школа, то не помаже много, јер су програми и начини рада у допунској и продужној настави једнаки за све ученике који је похађају, иако је очигледно да је карактер њиховог заостајања сасвим различит и по степену и по својој природи. Дакле, у тако организованој допунској и продужној настави не може се говорити о истинској индивидуализацији путем такве наставе, иако јој је то првенствен задатак, ако се жели постићи циљ због кога су такви ученици упућени у продужну и допунску наставу. Зато, ако заиста ту врсту наставе желимо учинити ефикасном, треба је индивидуализовати до оптималне границе, водећи рачуна о предзнању ученика, врсти учињених грешака у процесу учења, о особености начина учења, степену мотивисаности за учење, нивоу развијености радних навика и техника интелектуалног рада итд.

Адекватна индивидуализација васпитно-образовног процеса је, такође, веома значајна и за даровите ученике. Највећи број радова и истраживања у тој области инспирисан је сазнањем да су даровита дјеца највредније благо сваког друштва. Међутим, у педагошко-психолошкој литератури се неријетко истиче да таква дјеца још увијек немају адекватан третман, па тако ти велики потенцијали развоја и напретка бивају изгубљени. Због тога је у посљедних неколико деценија у развијеним земљама примјетно настојање да се изнађу начини за побољшање васпитно-образовне праксе и рада са том категоријом дјеце. У ту сврху су и израђени многобројни развојни програми за идентификацију и подстицање развоја даровите дјеце и ученика. Иако се може рећи да су се још и античка друштва бавила проблемима даровите дјеце и њиховог развоја (Кинези, Египћани, Грци и други – вршили су одабирање такве дјеце и пружали им специјално васпитање), тек у XX вијеку почиње научнији приступ откривању, праћењу и третману даровите дјеце и ученика. На многобројним научним скуповима о даровитој дјец, на којима учествују љекари, педагози, психолози, наставници, васпитачи и други – најчешће се говорило о откривању даровитих као и стварању повољне климе за њихово прихватање и даљње подстицање развоја њихових потенцијала. Б. Ђорђевић (1975) истиче да се адекватан третман даровитих намеће и због једног новог момента, јер испитивања у неким земљама показују да међу младима који су

скренули у криминал има даровитих, који су нажалост своје способности усмјерили у погрешном правцу.

Нарочито су интересантна питања о томе шта савремена истраживања кажу о даровитости у раном дјетињству и може ли даровито дијете да буде рано идентификовано. Раније се најчешће говорило о идентификацији даровите дјеце до 12 године живота, а резултати данашњих истраживања упућују на то да је то могуће чинити већ око 4. или 5. година, што је веома значајно.

Подстицање даровитости и креативности путем додатне и индивидуализоване наставе

Проф. др Б. Ђорђевић је резултат својих истраживања о могућностима васпитања даровитих објавила у два своја значајна дјела. Истраживања су вршена у оквиру Института за педагошка истраживања у Београду.

Прва студија изашла је 1977. године са насловом *Додатни рад ученика основне школе*, у издавачкој кући „Просвјета”. У овој студији су обрађени најважнији проблеми из домена рада са ученицима који похађају додатни наставни рад као:

- природа даровитих ученика;
- карактер додатног рада са ученицима;
- садржаји и организација додатног рада;
- вријеме за додатну наставу;
- избор ученика за додатни рад;
- наставник и додатни рад ученика;
- родитељи и даровито дјете.

Ово дјело садржи и богате прилоге (вјежбе, задатке, инструктивни материјал за наставнике и ученике итд.), који представљају програмске садржаје који су обрађивани. У прилозима се налазе и инструменти за идентификацију даровитих ученика (упитник за ученике, упитник за разредне старјешине, упитник за наставнике).

Расправљајући о карактеру додатног рада са ученицима, она истиче два схватања која данас преовлађују у свијету:

- обогаћење програма и рада у ширину;
- обогаћење програма и рада у дубину.

Теоретичари и практичари образовања, који се залажу за први приступ (проширени програми за даровите), наводе сљедеће чињенице:

- Образовање и школа имају првенствен задатак да подрже и подстакну развој личности ученика у цјелини, а не само инсистирати на упознавању и развијању појединих својстава, способности и особина личности дјетета.
- Образовање и васпитање даровитих треба да има и задатак њиховог упознавања са различитим облицима људских достигнућа, како би се поставиле основе за широка интелектуална и креативна интересовања,

могућност самосталног тражења и вредновања информација, као и да се развију способности за самоучење и самообразовање кроз цио живот.

Други приступ (обогаћивање програма и рада у дубину), истиче да даровитим ученицима треба, што је могуће више, пружити могућности да се испоље у областима у којима они показују своја специјална интересовања и своју талентованост. Присталице овога приступа нарочито истичу чињеницу да даровити ученици не треба да губе вријеме у областима за које немају интересовање и гдје ће, вјероватно, постизати само осредњости или чак ни толико.

Зато Босиљка Ђорђевић истиче: „По нашем мишљењу ниједан од изнесених прилаза није сасвим тачан и није сасвим довољан. Нарочито кад се ради о основној осмогодишњој школи, додатни рад није само додатна настава и није само обогаћивање програма. Додатни рад треба да обухвати и обогаћивање програма, али и шире *педагошко вођење* ученика. Онда када се односи на програме, тј. на њихово обогаћивање, то подразумева извесно проширивање, али и продубљивање садржаја. Према томе, задаци у развоју даровитих у наставним предметима и областима би били:

1. помоћ деци и младима да усвоје значајна знања у природним наукама, друштвеним наукама, математици и уметности;
2. помоћи им да рационално и креативно та знања користе;
3. упознати их са искуствима која ће их учинити хуманијим људским бићима, успешнијим и продуктивнијим члановима друштва.

Да би се постигли такви задаци, прилаз појединим наставним предметима и областима би морао бити нешто друкчији од уобичајног, и то на два плана: интелектуалном и афективном. На интелектуалном плану циљ је да се код ученика развију спретности (способности) логичког мишљења. Из тога произилазе следећи захтеви:

- да скупља и класификује чињенице;
- да слуша пажљиво;
- да бележи посматрања и информације;
- да анализира и верификује информације;
- да синтетизира информације;
- да процењује (оцењује) информације;
- да предлаже алтернативе и предвиђа последице;
- да проверава решења;
- да проверава закључке засноване на логичном мишљењу.

О овој области посебно наглашен циљ је развијање код ученика спретности (способности) стваралачког мишљења, из којег произилазе следећи захтеви:

- да учествују у различитим стваралачким активностима;
- да стварају бројне релевантне одговоре;
- да користе разноврсност идеја и прилаза;
- да стварају одговарајуће, али необичне или нове идеје и решења;
- да детаљно разрађују и користе идеје или резултате.

У афективном домену циљ је да се код ученика развије здрава свест о себи, о властитим јаким и slabим странама, као и однос према другима. Ученику треба помоћ да:

- открије властите јаке стране и слабости;
- планира и процењује своје дневне активности;
- одреди циљеве на основу своје властите процене;
- планира циљ усмерених активности;
- буде одговоран за своје лично понашање;
- показује самоповећење у своје властите способности;
- сарађује уопштено с другима.

Имајући у виду тему и карактер нашег рада, више ћемо пажње посветити резултатима истраживања Б. Ђорђевић који су објављени у књизи *Индивидуализација васпитања даровитих* (Ђорђевић, 1979). Поред детаљног изношења и анализе резултата властитог истраживања о могућностима и ефектима индивидуализације васпитања даровитих, у наведеној монографији се шире одређују и следеће теме:

1. Теоријска разматрања даровитости:

- а) Способности и даровитост – схватања и теорије о способностима, дефиниције даровитости, даровитост и неуспјех;
- б) Даровитост и креативност – схватања о креативности и дефиниције, интелигенција и стваралаштво, особеност креативних личности;
- в) Проблеми идентификације даровитих – идентификација даровитих у свијету, идентификовање даровитих у нас, пожељни у свијету, пожељни програми идентификовања даровитих;
- г) Образовање и васпитање даровитих – хомогено груписање, дјелимично хомогено груписање, редовна одјељења са обогаћеним програмима, школска акцелерација.

2. Индивидуализација наставе и васпитања даровитих ученика у основној школи: резултати почетних (иницијалних) испитивања, реализација експерименталног програма, рад са ученицима у оквиру редовне наставе, рад са ученицима у оквиру додатне наставе, дискусија резултата, закључци и педагошке импликације.

У анализи и дискусији резултата истраживања Б. Ђорђевић истиче: „Услови за истраживање код нас сложенији су, између осталог, и због ограниченог избора инструмената. За ово истраживање било је изузетно тешко наћи такве групне инструменте који се могу успешно применити у IV и у VII разреду, односно на узраст око 10 и око 13 година, а да буду довољно поуздани за циљ којим су намењени. Ово се посебно односи на тестове општих способности који су у овом истраживању имали за циљ откривање, идентификовања даровите деце (ученика).

Одабрани тестови општих способности показали су се прихватљивим за сврху због које су одабрани. Како су иницијална испитивања показала, а како се могло и очекивати, ученици градских школа су постигли боље резултате на оба групна теста, НЗР и Ревидирана Бета, од ученика сеоских школа. Док су тест НЗР подједнако решили и дечаци и девојчице градских и

сеоских школа у IV и у VII разреду у тесту Ревидирна Бета боље резултате су постигли дечаци, нарочито у IV разреду. Разлике између дечака и девојчица у IV разреду су и статистички значајне (за градску школу на нивоу 0,05, а за експерименталну сеоску школу на нивоу 0,01).

У VII разреду само је у градској контролној групи разлика између дечака и девојчице статистички значајна и то на нивоу 0,05...”.

За идентификацију даровитих у овом истраживању основа за одлучивање су били постигнути резултати на тестовима општих способности и неки други додатни подаци (мишљење вршњака и школски успјех).

У дискусији резултата се истиче да је критериј на тестовима општих способности био резултат који се налази између 75 процентуалног ранга. Према том критеријуму су се појавиле двије групе ученика: група ученика која је тај критеријум задовољила у оба теста и група која је тај критеријум задовољила у једном од њих.

Подаци добивени помоћу допунских инструмената (анкете намијењене ученицима и наставницима) су, такође, показали да је њихово кориштење било оправдано. Важно је истаћи и то да мишљење ученика (вршњака) може да буде корисна и добра допуна идентификацији даровитих ученика у разреду, а некад је чак и поузданије него мишљење самих наставника.

Једна од полазних хипотеза овог истраживања била је и да поузданије откривање даровитих ученика у основној школи представља шире и обухватније откривање таквих ученика, него што се то постиже само на основу школског успјеха (школских оцјена), те се као закључак у овом истраживању намеће да школски успјех сам по себи није довољан индикатор за откривање способности ученика.

Дакле, подаци овог истраживања су потврдили хипотезу да за откривање даровитих ученика у основној школи није довољан само школски успјех, већ и систематско откривање даровитих ученика кориштењем тестова општих способности и различитих других допунских инструмената (анкета, скала процјене и слично) као и мишљење наставника, вршњака, родитеља итд.

И ово истраживање је показало, као и многа друга у свијету и код нас, да за постизање запажених резултата у школи играју значајну улогу не само фактори интелектуалне природе (когнитивни фактори – памћење, мишљење и рјешавање проблема увиђањем), већ и они други, тзв. ванинтелектуални фактори, као: мотивација, ставови, радне навике, емоционална сигурност и стабилност, ефикасна техника рада и учења итд.

Такође је важно истаћи да су резултати овог истраживања показали да даровити ученици о свом положају у разреду суде много строже него њихови другови и далеко су од тога да буду уображени. Нека истраживања у свијету чак истичу да и сами даровити ученици нерадо прихватају називе „талентован” или „даровит”. То као да им смета у раду, јер су увијек оптерећени мишљу и питањем да ли ће моћи постићи оно што се од њих очекује.

„И ово истраживање показује да је рад у школи више усмерен на усвајање и делимично на развој умних способности које доприносе бољем учењу и бољем усвајању. Неки психолози су то назвали „конвергентним” мишљењем (Гилфорд) . Школа још увек није погодна, или није довољно погодна за развој оних способности које су усмерене на неубичајено, друкчије, флексибилније мишљење и трагање, или „дивергентно” мишљење. За развој „дивергентног” мишљења неопходни су не само друкчији прилази у реализацији наставних програма и друкчија општа наставна стратегија, већ и друкчије конципирани програми и текстови (уџбеници, приручници и друге књиге и материјали) и друкчије припремљени наставници.

Разуме се, све то под претпоставком да школа жели да развија дивергентно мишљење. У условима образовања (огроман број ученика) вероватно је то и објективно тешко постићи... Ако предузете вежбе и нису сасвим испуниле очекивања која су у њих полагања, додатни рад и додатна настава то јесу. Резултати рада у оквиру додатне наставе показују да су знатно проширене могућности у потпунијем задовољењу потреба способних ученика, нарочито ученика са села...

У свим школама у свету, па и у нашој, највећа пажња се поклања учењу у ужем значењу овог појма, односно интелектуалном развоју ученика; знатно мање су задовољене потребе деце у неким другим важним доменима. Процене и самопроцене деце у области интелектуалних, али и социјалних, па и афективних односа које смо желели да утврдимо у овом истраживању, управо су имале за циљ да се наша интересовања помере даље до само интелектуалних потреба ученика и резултата у интелектуалном домену. Процене и самопроцене ученика су показале да их нипошто не би требало потцењивати или чак игнорисати јер су се оне показале реалним, па их због тога треба уважавати. При томе, што је и сасвим разумљиво, процене старијих ученика су тачније и реалније. Због недовољног познавања даровитих ученика, многи, па и наставници, склони су да им приписују нека негативна својства која, у ствари, нису негативна, али која их одвајају, разликују од осталих ученика (због сталног запиткивања, због незадовољства обичним, рутинским пословима и задацима, због тражења друкчијих путева и друкчијих одговора од оних који су прихваћени или који су већ дати итд.). И ово испитивање је показало да су даровити ученици критични не само према другима већ и још више према себи. Задаци на афективном и социјалном плану васпитања свих ученика, па и даровитих, управо се односе на развијање здраве свести о себи, о властитим јаким и slabим странама као и на развијање позитивних односа према другима и успешне сарадње са њима” (Цитирано дјело: 163–165).

Проф. др Босилка Ђорђевић истиче да су и резултати њеног властитог истраживања потврдили и посљедњу хипотезу да појачана брига за даровите доводи до њиховог примјереног и ефикасног васпитања и образовања. И овог пута се показало да се способности за учење као и друге црте и особне личности могу подстицати и развијати путем процеса васпитања и образовања. Све ће то бити тим успјешније и ефикасније ако се о томе води рачуна од најранијих дана поласка дјетета у школу. Способности за самоучење и самообразовање је плод дуготрајног и напорног рада свих, и родитеља, и ученика и наставника и од најранијих дана живота дјетета. Ово истраживање је показало и то да се морају мијењати неке традиционалне представе о даровитим ученицима. Прије свега, они су много мање уображени него друге категорије ученика и критични су према другима, још више према себи самим.

Што се тиче начина и стратегије рада у додатној настави и реализацији програма тога рада, ауторица истиче:

„Додатни рад у основној школи се по свом карактеру разликовао од редовне наставе како по садржају тако и по начину рада. У погледу садржаја, додатна настава је представљала обогаћење и продубљење различитих садржаја, проблема, питања тема везаних за редовне програме, али и теме које су биле и сасвим нове. Начин рада у додатној настави нарочито се разликовао од начина рада у редовној настави. У додатној настави ученик је био слободан у избору наставно-научне области, односно теме, проблема, питања. Ученици су се и различито груписали, па су теме за које су се одлучили радили самостално, у сарадњи са још неком другом или мањом групом. Они су сами одлучили да ли ће радити самостално или с неким, а сами су одабрали сарадника или се мања група самостално одлучивала за заједничку тему. Из напред описаног научног рада, произашао је и положај наставника у додатном раду. Будући да је ученик тај који је у првом плану, наставник је био онај који је инспирисао ученике. Он је планирао рад са ученицима, припремао потребне услове у којима се рад одвијао, одабирао књиге и друге публикације, проучавао све што је могло да помогне у изради неког рада, припремао инструменте и средства за рад, водио допунске разговоре и давао потребна објашњења, ако су ученицима била потребна. Такав допунски рад је омогућио стицање различитог искуства, од којих су нека слична онима која се у свету постижу, али и нека која су сасвим специфична за наше услове. Ту, пре свега, улази комбиновање различитих форми рада: додатног рада, слободних активности, рада у „научним гранама” и др. Затим, комбиновање одвојеног и заједничког рада ученика. Као што подаци о додатном раду показују, даровити ученици су по завршењу рада на одређеним питањима своје резултате (кратке реферате и друга сопштења), саопштили свим ученицима, на редовним часовима или у неко друго погодном време и на тај начин је била успостављена шира комбинација са вршњацима. Показало се да таква комбинација мотивише и остале ученике у једном друкчијем сазнању и учењу, у учењу које није везано за оцењивање, већ учење за живот. Тиме је постигнут један значајан задатак: васпитање даровитих ученика за потпунију сарадњу са вршњацима различите способности” (Ђорђевић, стр. 160).

И ово истраживање проф. др Б. Ђорђевић о подстицању и развијању даровитости и креативности путем додатне наставе је показало да се данас у школама поклања већа пажња учењу у ужем значењу тог појма, а знатно се мање уложи напор да се задовољи и неким другим потребама даровитих ученика и другим важним аспектима њихове личности. Ово се посебно односи на уважавање мишљења ученика и његових процјена и самопроцјена, не само у области интелектуалних постигнућа, већ и у домену афективних и социјалних односа. Ово истраживање је показало да процјене и самопроцјене ученика могу да буду веома релевантан показатељ у идентификацији даровитих и зато их треба и уважавати. Због неадекватног познавања способности и особина личности даровитих ученика, многи су спремни, чак и сами наставници, да им приписују и нека својства која се неповољно

одражавају на њихов раст и развитак у цјелини. Све више истраживања у свијету показује да даровити појединци имају све више потешкоћа у прилагођавању због неразумијевања и неадекватног третмана у школи и широј друштвеној средини.

Изузетну вриједност овог истраживања о подстицању и развијању даровитости и креативности путем додатне наставе представља и чињеница да је то једна од најкомплетнијих студија експерименталног карактера код нас. Посебну вриједност објављених студија (*Додатни рад ученика основне школе* и *Индивидуализација васпитања даровитих*), чини и то што они садрже комплетан радни материјал (вјежбе, задатке, упитнике, тестове, упутства и инструкције за рад итд.), што може да послужи као користан модел свима онима који раде и желе да унаприједи свој рад са том категоријом ученика. У овим њеним истраживачким студијама су садржани и подаци о ефектима примијењених програма, што може да буде подстицај и другим истраживањима у тој области да и сами покушају вршити слична истраживања и поредити их са овим и њима сличним. Ако бисмо говорили о неким недостацима у експерименталној замисли и примијењеним програмима и поступцима за рад са даровитим у додатној настави, онда се може рећи да је и сама ауторица заузела критичан однос према резултатима властитог истраживања. То се, прије свега, односи на услове и могућности школа у којима је реализован програм рада са даровитим ученицима. Ово се посебно односи на поједине области наставног рада које ни по обиму, ни по временском трајању вјежбања нису пружиле могућност да значајније утичу на оптималан развој свих креативних потенцијала ученика. Осим тога, према мишљењу самог аутора, додатни рад и вјежбе које су изведене обухватили су оне наставне области које нису у том погледу пружиле веће могућности да се реализују сви постављени циљеви подстицања и развијања даровитости и креативности путем додатне наставе. Ово се посебно односи на неке предмете (математика, матерњи језик итд.), гдје примијењене вјежбе нису биле довољне, како по својој ширини и дубини тако ни по критерију временског трајања њихова извођења, да би значајније утицале на развој креативних потенцијала ученика.

Имајући све то у виду и сама ауторица о томе каже:

„Сасвим је извесно да делимично, парцијалне мере у настави не могу да значајније промене постојаћи стил рада. Само под претпоставком да се промени стил рада, бар у већини наставних предмета, могуће је очекивати такве промене које ће утицати на развој стваралачких потенцијала ученика”. Све ово покреће већ раније истакнуту дилему који приступ у подстицању даровитости и креативности треба да има предност и даје више успеха у том погледу. Та дилема је данас присутна и у многим развијеним образовним системима у свету. Чини се да новија истраживања у тој области дају предност приступу који заговара оспособљавање наставника и подизање наставе на један виши и квалитетнији ниво за све категорије ученика, а не само за даровите и за њихово издвајање из редовне наставе у специјалне школе и одељења.

Закључак

У овом раду смо говорили детаљније само о три (од десетине објављених) научно-истраживачке студије академикиње проф. др Босиљке Ђорђевић, које говоре о значају подстицања и развијања даровитости путем наставе и значају индивидуализације у подизању процеса образовања у раду са даровитима на један виши и квалитетнији ниво. И друге објављене научноистраживачке студије академикиње Ђорђевић (видјети у прилогу само неке наслове објављених научноистраживачких студија) се такође, директно или индиректно, односе најчешће на те теме које су, може се рећи, увијек актуелне и савремене, о чему смо опширније и говорили.

Учитељи, педагози, психолози и љекари истичу да међу дјецом која, на примјер, тек полазе у школу, постоје већ на самом почетку значајне разлике и у нивоу развијености способности за учење, емоционалној и социјалној зрелости, нивоу развијености радних навика и начина учења. Ове разлике су још веће код даровите дјече и ученика. Наша испитивања у области когнитивних стилова и стилова учења показују да је немогуће извршити ефикаснију индивидуализацију процеса наставе и учења за све категорије ученика (поготово не код даровитих) ако се не узимају у обзир и разлике у способностима и особинама личности васпитаника. О свему овоме говоре и резултати истраживања и објављене научне студије академикиње Босиљке Ђорђевић.

Petar Stojakovic, PhD

Department of Psychology
University of Banj Luka

INDIVIDUALIZATION OF THE TEACHING PROCESS AS A PRESUMPTION IN IMPROVING QUALITY OF EDUCATION GIFTED AND TALENTED CHILDREN AND STUDENTS

The teaching process in our schools today can be successfully individualized in many ways, including the amount of subject matter presented at a time, its complexity, and tempo of instruction. The basis for individualization is understanding and identifying objectively individual differences among pupils. Learning styles are individual differences that affect classroom learning. They could be tendencies to learn better from visual as opposed to verbal materials and so on. It may be too much to expect the teacher to provide every student with his or her preferred setting and support for learning. But the teacher can make options available. The more teachers learn about their own teaching and learning styles, the more they can explain what happens in the classroom and why. Once teachers gain an appreciation of the variety of learning styles, they can respect learning style differences and adapt their teaching styles for different situations. But to achieve all this we need good and well prepared and educated teachers. A good educational system should respect differences among students. Nobody does the same things in the same way, so children and students are also different in doing things differently. So, each teacher should be prepared to use a variety of methods and materials in order to be able to achieve these goals in individualization of the teaching process.

Key words: individualization, learning, teaching, multiple learning abilities, creativity, learning styles, cognitive styles, individualization, individual differences, teaching styles.